

KÁNTÁS BALÁZS

A BOMBAVETŐK NYOMÁBAN

A Horthy-korszak egyik leghírhedtebb büntetőperének politikai kontextusáról és sajtóvisszhangjáról. Előmunkálat egy nagyobb volumenű forráskiadványhoz

(Hungarovox, Budapest, 2020. 126 o. ISBN 978 963 534 020 0)

Fontos forráskiadást közölt Kántás Balázs történész és levéltáros az Ébredő Magyarok Egyesületének, azon belül is az 1922-es erzsébetvárosi bombatámadás elkövetőinek történetéről. Az erzsébetvárosi merénylet máig meghatározó szerepet kap a Horthy-rendszerről szóló történetírásban, hiszen elsőrangú bizonyítékként kezelik arra vonatkozólag, hogy a Bethlen-féle konszolidáció milyen törekeny is volt. Valóban találhatók olyan emlékezések zsidó forrásokból, melyek szerint a korszak demokrata politikusait, hitközségi vezetőit is figyelmeztette a rendőrség: nem tudják megvédeni őket, ne vállaljanak közszerepléseket. A fenti források árnyalásához hasznosak a Kántás által közölt jegyzőkönyvek, melyek a rendszer egy másik oldalát, az antiszemita elkövetőkkel szemben eljáró, jogállami kereteket megőrizni kívánók arcát mutatják meg.

A téma ezidáig kevéssé volt kutatott, mint azt a szerző is jelzi előszavában. A témában az egyetlen máig használható munka Zinner Tibor történész 1989-ben megjelent, *Az ébredők fénykora* című könyve. *A Bombavetők nyomában* alapvetően forráskiadás, hozzá tisztázó, kontextust teremtő jellegű előtanulmány jár. A feldolgozott források – hét dokumentum – a bombavetők perének elsőfokú főtárgyalásáról szóló újságr riportok. Ilyen értelemben a szerző egyelőre nem a kevéssé kiaknázott levéltári források közlését vállalta magára – melyekből viszont bőségesen idéz –, hanem a sajtóforrásokra szorítkozott (nem titkolva persze, hogy egy nagyobb forráskiadás előmunkálataként tárja a nyilvánosság elé eredményeit). A téma komoly érdeklődésre tarthat számot, hiszen az Ébredő Magyarok Egyesülete – illetve a többi hivatalos és félhivatalos társadalmi szervezet és csoport – komoly befolyást, presszionáló erőt tudott alkalmazni a korai Horthy-rendszerre. A beköszöntő, vagy már éppen elmúló centenáriumok, évfordulók okán egyre több kutató figyelme fordul ezen szervezetek és tetteik felé, s ez a jövőben minden bizonnyal még inkább így lesz. Kántás is utal rá, hogy az 1921-es nyugat-magyarországi felkelésben példának okáért igen jelentős számban vettek részt „ébredők”.

A szerző elsősorban a tények bemutatására törekszik, kevéssé tesz grandiózus megállapításokat, ez persze a kiadvány terjedelmi korlátainak és a munka vállaltan részeredményi jellegének tükrében érthető. A szerző más alkalommal – például *A Duna-Tisza-közi dosszié* című munkája – ennél részletesebb, levéltári iratokhoz is nyúlt, nyilván a végső eredmény ezeknek valamifajta szintetizálása lesz. A mostani kiadványban Kántás tisztázza, hogy „Márrfy József perének igen terjedelmes, hat kisdoboznyi, ezzel együtt hiányosan fennmaradt és egyúttal nehezen áttekinthető iratanyagából leginkább az elsőfokú főtárgyalás-sorozat

több mint 500 gépelt oldalas jegyzőkönyve, illetve az elsőfokú ítélet tekinthető olyan iratoknak, melyekből többé-kevésbé rekonstruálható, mi és hogyan is történt”. Hogy ezt követően miért nem osztja meg az olvasóval ezen levéltári forrásokat, vagy legalább azoknak egyes válogatott részeit, nem teljesen világos. Mint folytatja: „hatalmas volt ugyanakkor a bombaper sajtóvisszhangja is, a tárgyalássorozatról számos korabeli napilap tudósított. Közülük is talán – összevetve a büntetőper Budapest Főváros Levéltárában őrzött irataival – a legelfogulatlanabbul és leghitelesebben a Pesti Hírlap számolt be az eseményekről ...” (39–40. o).

A tárgyalási jegyzőkönyvek érdekfeszítő részleteket adnak azzal kapcsolatban, kik is voltak a fehérterroristák, honnan származtak, mit gondoltak saját tevékenységükről. De talán nem is az itt közölt források adják ebbe a legjobb bepillantást, hanem a Kántás által is felemlített, 1920 júliusi Club Kávéházban történt kettős gyilkosság elkövetőinek pere. Illy László, aki egy kirúgott MÁV-tisztviselő 19 éves fia volt, börtönorvosi aktája szerint magas, izmos fiú, széles homlokkal és apró fülekkel. Jellemzésében az áll, hogy „fenegyerekes” és „pökhendi” volt, „erkölcsi érzéke tompult,” és hogy „morálisan degenerált.” Mindennek persze köze lehetett életútjához: édesanyja és kisebb testvérei korán meghaltak tüdővészben, apja pedig egy iszákos férfi volt, aki hamar munka nélkül maradt.

A kontextus megteremtése szempontjából nem érdektelen feltárni Illy hátterét. A családból senki sem dolgozott, a fiatal Illy abból tartotta el magát, hogy meglopta mostohaanyját, aki pedig ezért gyakran megverte őt, édesapja pedig munkakeresés helyett otthon ivott, és naphosszat szidta a zsidókat. Fia később okkal állította, hogy a zsidógyűlölet valósággal belé lett nevelve. Mindössze Illy nővére adott zongoraórákat szegedi zsidó gyerekeknek. Később a fiúnak gondja akadt a helyi hatóságokkal, ugyanis egy zsidót megvert az utcán; ezt követően pedig nővérének tanoncai elmaradoztak a háztól, és a család még mélyebbre csúszott. Apját hamarosan az alkohol vitte el, nővére pedig tüdővészben halt meg. A magára maradt Illy és mostohaanyja között a konfliktusok éleződtek, s egy nap Illy visszaütött az erőszakoskodó asszonynak; megverte mostohaanyját, és még aznap este elszökött a háztól. Ekkor 1919 januárja volt, és Illy beállt a vörös hadseregbe.

Katonaként a mai román határra került, ahol rövidesen román fogságba esett. Innen kiszabadulva Pestre költözött, ahol újságárusokat rabolt ki. Kevéske pénzét alkoholra, cigarettára és prostituáltakra költötte. Megkísérelt felvételt nyerni a Prónay-különítménybe, ahonnan azonban elhajtották. Végül az ÉME Sörház utcai székházában kapott munkát. Felettese itt rövidesen adott is neki egy revolvert, hitelre. Illy László története jól jellemzi azt a fiatal, állástalan és hányattatott férfireteget, mely az „ébredők”, szélsőjobboldali zavargók és zsidóverők magvát alkotta. Ezek a fiúk általában nagyon „szerény” és csendes, vagy különösen züllött alkatok voltak, s kivétel nélkül nehéz anyagi körülmények közül kerültek ki; antiszociális viselkedésük és szegénységük adta talán az egyetlen közös nevezőt. A nyomozó hatóságok ezek mellett külön kiemelték szembeötlő infantilizmusukat. Többségük még nagykorú sem volt. Az infantilizmus elemei a Kántás által feltárt ügyben is előkerülnek, Radó József vádlott sírva fakadt, mondván: félti édesanyja életét, miután elárulta társait. (94. o.).

Akárcsak Illy számos társa, úgy Radó is fiatalkorú volt. Talán éppen a fentiek miatt keltett nagy figyelmet az az 1920. július 27-én történt kettős gyilkosság, melyet Illy László és 16 és 18 év közötti társai követtek el a pesti Club kávéházban. Illy és négy másik fiatal fiú aznap, kedden a Sörház utcai ÉME-székházból indultak zsidóverő portyára, ahogyan az azt megelőző hónapok alatt is rendszeren tették. Illy később azt állította, hogy nem volt benne gyilkos szándék, és csupán balhét akart csinálni, noha a szálláshelyén szolgáló szobalány vallomása szerint a fiatal közölte vele, hogy aznap „gajdeszolni megy.”

Akárcsak a Kántás által feltárt ügyben, a fiatalok itt is igyekeztek egymásra vallani, ám az eseményeket így is rekonstruálni lehet. Illy László maga mellé vette több társát a Sörház utcában, és előre közölte velük, hogy csak a bátrak jöjjenek, mert aznap különösen nagy verekedést akar. Közölte a többiekkel, hogy a Club kávéházban „cionista gyűlést tartanak” a magyarok ellen, melyet szét kell verni. Kántás munkájában felelegeti, hogy a Cion bölcseinek jegyzőkönyve, ez az antiszemita ál-pamflet is előkerült az erzsébetvárosi merénylet kapcsán: az „ébredők” kiadtak egy „súlyosan kegyeletsértő pamfletet” (36. o.), mely a bombamerényletet a cionistákra kente. Ennek kapcsán érdemes utalni rá, hogy Illy is így fogalmazott perében: „Hallotta, hogy a Club kávéházban cionista gyűlést tartanak,” és mentek szétverni őket. A jel az volt, hogy a teraszon felpofoznak egy zsidót. Illy a kávést is meg akarta verni, de annak lánya felsikoltott, hogy az apja keresztény. Illy rászólt, hogy vigye onnét.

A fentiekből kiolvasható elégedetlenség, elitellenesség képe megjelenik a Kántás által közölt iratokban is. Mégis mi más indokolta volna, hogy egyszerre fenyegetsenek egy zsinagógát, a csehszlovák követséget, illetve hogy fenyegető leveleket írjanak a budapesti rendőrfőkapitánynak és a francia követnek? (25. o.). A főkolompos Márffyról ezt tudjuk meg a jegyzőkönyvekből: „Többször mondta, hogy cselekedni kell, mert a zsidók és a liberálisok nagyon elhatalmasodtak már [...] Felvetette a tervet, hogy a Dohány utcában kell robbantani. Kijelentette, hogy jaj az árulóknak.” (69. o.). Az Illy-perből és az itt közölt bombavető kéréseiből nem csak az antiszemitizmus, de az elitellenesség, az elhagyatott, szociálisan rossz körülmények közül származó fiatalok, fiatal férfiak sajátos helyzete, és a végiggondolatlan, kevésbé ideologikus, mint a „macsó-kultuszhoz” köthető cselekvési módok olvashatók ki.

A támadók a bombaperben megkísérelték alkalmazni a védekezést, miszerint máshol jártak az adott időpontban, illetve visszavonták a rendőrségen tett vallomásaikat, verésekre, kicsikart vallomásokra panaszkodtak. A leginkább meghökkentő azonban talán mégis az a momentum, amikor Márffy úgy védekezik: ő maga Bethlen István miniszterelnökkel, fiaival jó kapcsolatot ápolt, a miniszterelnök autójában is utazott. A tárgyaláson ezért Bethlen személyesen is megjelent, és elmondta, hogy ez mind kitaláció. (106. o.). Nem nehéz elképzelni, hogy Márffy a miniszterelnök nevének „bedobásával” saját autoritását akarta növelni a tárgyaláson, kihasználva az ismert kelet-európai „urambátyám-országot”. Az „ébredőknek”, radikális nemzeti szervezeteknek a kormánnyal ápolt kapcsolatát erősen terhelték a korábbi, vállalhatatlan atrocitások, illetve a radikálisok által mérsékeltnek ítélt kormányvonal

elleni lázongás. Kántás találón mutat rá erre az ellentmondásra, mikor idézi Gömbös Gyula 1921. szeptemberi levelét: itt a későbbi miniszterelnök a Kettőskereszt Vérszövetségtől kér erőket Nyugat-Magyarországra, mert állítása szerint nem képes irányítani Héjjas Ivánt.

Összességében a *Bombavetőik nyomában* fontos adalék a korszak radikális szervezeteinek megértéséhez, melyet Kántás értő és szakszerű bevezetéssel, jegyzetapparátussal látott el. Az olvasó magabiztosan veheti kezébe a kiadványt, ugyanis a szervezetek és marginális, feledésbe merült figurák szövevényes hálóját a szerző alaposan feltárta. A recenzens mindössze azért érezhet némi elégedetlenséget, mert a kiadvány lehetne hosszabb is, több dokumentumot, esetleg primer levéltári forrást is az olvasó elé tárhatna. Reményeink szerint a szerző a megkezdett munkát további, kimerítő, szintetizáló kiadványokkal, a végén talán egy monográfiával tervezi megkoronázni, mely a magyar történettudomány nagy hiányosságát pótolná végre.

Veszprémy László Bernát

BEREKMÉRI ÁRPÁD-RÓBERT – NEMES GYULA

**„BECSÜLETTEL VISELJE!” MAROS-TORDA VÁRMEGYE VITÉZEINEK
ALBUMA (1940–1944)**

(Dokumentum Egyesület, Marosvásárhely, 2020. 139 o. ISBN 978-606-8957-14-2)

Mivel a Vitézi Rend a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak legjelentősebb társadalmi szervezetei közé tartozott, élén magával a kormányzóval, nem csoda, hogy a rend történetének szakmai megközelítésű feldolgozására és a témáról szóló munkák megjelenésére egészen az 1990-es évekig kellett várni. Az elmúlt három évtizedben több önálló kötet, tanulmány és ismeretterjesztő kiadvány született azzal a céllal, hogy a Vitézi Rend történetét vagy annak egyes vonatkozásait bemutassa. Ebbe a sorba illeszkedik két marosvásárhelyi szerző: Berekméri Árpád-Róbert történész és Nemes Gyula helytörténész 2020-ban megjelent munkája, amely Maros-Torda Vármegye 1941-ben megalakult és a magyar haderőnek a térségből való 1944-es kivonulásáig működő Vitézi Székét, annak történetét és tagságát mutatja be. A könyv nagyon időszerűen – és bizonyára nem véletlenül – a rend megalapításának 100. évfordulóján, illetve a nemzeti összetartozás évének nyilvánított esztendőben került kiadásra.

A keménytablás kötet – mind címe, mind a szerzői előszó tanúsága szerint – album, amely kétségtelenül helytálló műfaj-meghatározás, ha figyelembe vesszük, hogy a kiadványt több mint 160 kép illusztrálja. A szerzőpáros könyvével arra vállalkozott, hogy a Vitézi Rend többek által már feldolgozott témáját helytörténeti megközelítésben, Maros-Torda vármegyére fókuszálva mutatja be, ezzel nem csupán gazdagítva a téma irodalmát, de úttörő vállalkozást is megvalósítva. Ez esetben ráadásul nem egyszerűen egy régióról vehet kézbe összefoglalót az olvasó, hanem a Vitézi Rend szervezetének az anyaországhoz visszatért területen újonnan